

Витоки збройного повстанського руху

Армія Української Народної Республіки.
Спереду — Головний отаман Симон
Петлюра, у другому ряді ліворуч —
полковник Євген Коновалець.

ДВАДЦЯТЕ СТОРІЧЧЯ СТАЛО ЧАСОМ ПОЛІТИЧНОГО ВИЗВОЛЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ. Протягом попереднього століття, яке ввійшло в історію як епоха пробудження націй, було закладено міцні ідейні підвалини, що на них пізніше вибудувалися визвольні рухи. Якщо тоді справою національного відродження переймалася лише незначна частина інтелектуалів, то тепер вона перетворилася на справу всенародну. Найбільше прислужилися до цієї зміни ті ж таки інтелектуали, котрі зуміли надихнути ідеєю національної незалежності широкі маси. Так утверджувався націоналізм — визначальна для ХХ сторіччя ідеологія.

Національно-визвольні рухи визрівали одночасно в різних частинах світу. Звісно, деякі з них перебували в авангарді, інші розвивалися дещо повільніше. Справжнім вибухом боротьби поневолених народів ознаменувався завершальний період Першої світової війни. Ослаблені імперії розпалися не лише внаслідок ударів ззовні, але й через потужний тиск ізсередини. Так, на руїнах двох найбільших імперій — Австро-Угорської та Російської — постала низка незалежних національних держав.

Водночас з іншими народами підняли зброю і українці. Проте з різних причин (через несприятливі зовнішні обставини, через неготовність політичної еліти тощо) вони зазнали поразки: Українську Народну Республіку та Західно-Українську Народну Республіку було розбито, а їхні території розділено між державами-окупантами.

Шок, спричинений таким поворотом подій, призвів до важливих змін у структурі українського політикуму. На задній план відійшло старше покоління (здебільшого представники соціалістичного табору), натомість наперед виступила сформована щойно в роки війни українська військова еліта. Саме військовики, котрі не встигли відіграти важливої ролі на попередньому етапі визвольних змагань, вирішили продовжити їх після капітуляції політиків. Частина з них розпочала відчайдушну боротьбу з радянською окупацією у лавах отаманських загонів, інші, об'єднавшись у підпільну структуру — *Українську Військову Організацію* — протистояли польським загарбникам.

Рішучі виступи повстанців у Холодному Яру та в інших місцевостях Центральної та Південної України було потоплено в крові російськими каральними експедиціями. Підпільна діяльність УВО, натомість, поширювалася, і незабаром вона охопила всю Західну Україну. Основу нової організації творили ветерани визвольних змагань, вояки армій УНР та ЗУНР. Очолив її полковник *Євген Коновалець*.

Головною метою УВО було не дати окупаційній владі утвердитися на українських землях. Задля цього бойовики організації проводили партизанські рейди, руйнуючи комунікації, нападаючи на державні установи та польські маєтки. Значного розголосу набула саботажна акція, в результаті

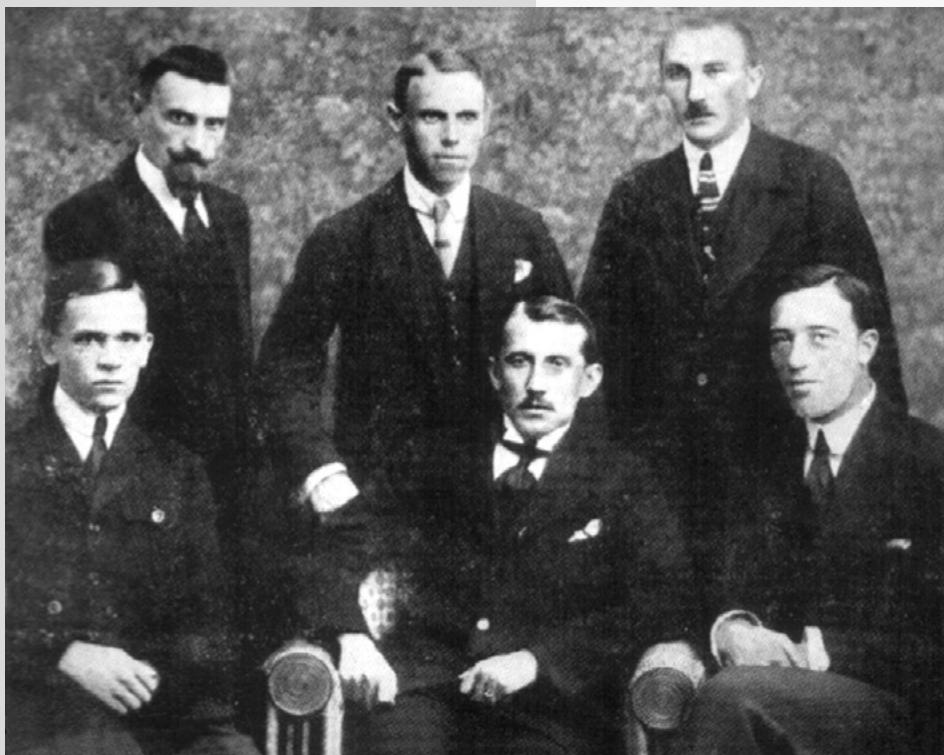
Українська Військова Організація — підпільна військово-політична організація, яку створили 1920 року (за іншими джерелами — 1921) ветерани збройних формувань УНР та ЗУНР з метою продовжити боротьбу проти іноземних окупантів. Очолив її полковник Євген Коновалець. Основними засобами діяльності УВО стали пропаганда й терор проти представників окупаційної влади. Від 1927 року функціонував друкований орган УВО — часопис «Сурма», який нелегально розповсюджували в Західній Україні. Наприкінці 1920-х років УВО поступово зближується з молодіжними націоналістичними організаціями, в результаті чого виникає єдина Організація Українських Націоналістів (1929). Після створення ОУН УВО ще деякий час існувала автономно; процес її влиття остаточно завершився 1932 року.

якої було знищено сотні польських фільварків, поліцейних станиць, залізничних станцій та мостів. 25 вересня 1921 року бойовик УВО Степан Федак — «Смок» здійснив невдалий замах на керівника Польської держави маршала Юзефа Пілсудського та львівського воєводу Грабовського. Такими діями УВО намагалася засвідчити протест місцевого населення проти переходу українських земель під владу Польщі. Саме тому найактивніша бойова діяльність організації припадає на період до 1923 року, коли питання приналежності цих територій мали розглянути на міжнародному форумі в Парижі.

Характерно, що на цьому етапі УВО не мала докладної політичної програми. Можливо, такою була відповідь військовиків політикам, котрі в 1917–1920 роках надміру переймалися власними партійними програмами, ставлячи їх понад національні інтереси, що зрештою й призвело до втрати державності. Однак уже незабаром чільники УВО зрозуміли: подальша боротьба вимагає чіткої ідейної платформи. Тогочасне українське суспільство швидко розшаровувалося відповідно до політичних уподобань. Деякі члени УВО ставали прихильниками, чи навіть діячами

Із підпільного видання УВО «Сурма»:

«З підпілля темного йде у світ широкий український боєвик зі сурмою в руках і мечем при боці. З-під землі виходить він на світло денне і ставить свої кроки, повільні може, але певні. Під землею він виріс, але вродився на білому світі. В надлюдських муках зродила його мати, кров невинно помордованих ворожою рукою. Кат був його повитухою, скрипіт шибениць — колісковою піснею, а казками — зойки катованих. Годувався терпінням народу, а вмивали його сльози сиріт. Дві пестунки мав він: Любов і Ненависть, а одного учителя — Правду. Церквою для нього були могили по полях, а дзвонами — ворожі стріли до засуджених на смерть. Лиця його усміх не красить, але і сум йому чужий. Що зветься страхом — не знає, про боязнь не чув. Милосердя не просить і не дає. Одну віру має, віру в нарід свій, з котрого вийшов, до котрого йде й серед котрого жити буде. А житиме вічно, бо він безсмертний. Він дух — думка, воплощена в силу. Думка мільйонів, що за правду лягли, ідея мільйонів, що до правди йдуть. Він вічний, безсмертний, непоборимий. І ціль у нього одна: воля у власній державі. Суверенна, Соборна, Українська Держава — то його найближча мета, а шляхом до Неї — Боротьба».

◀ Творці УВО. Нарада Стрілецької ради в Празі. Липень 1920 р. Зліва направо сидять: сотник І. Андрух, полковник Є. Коновалець, сотник В. Кучабський; стоять: невідомий, сотник М. Матчак, сотник Я. Чиж.

Євген Коновалець (1891–1938). Народився в с. Зашків на Львівщині в учительській родині. Навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Активний громадський діяч, згодом — хорунжий австрійської армії. Потрапив у російський полон, з якого звільнився восени 1917 року у Києві виступив співорганізатором Корпусу Січових стрільців, став його командиром. Корпус під його керівництвом став найкращою бойовою одиницею армії УНР. Після поразки визвольних змагань Коновалець став одним із засновників УВО та очолив цю організацію. 1929 року обійняв посаду Голови Проводу новоствореної ОУН. Убитий агентом НКВД Павлом Судоплатовим 23 травня 1938 року в м. Роттердамі.

▲ Група членів УВО.
Долинщина, Івано-Франківська
обл.; 1920-ті рр.

різноманітних партій. До того ж, саме в цей час в організації стали ширитися радянофільські настрої — частина з її членів, дотримуючись принципу «ворог мого ворога — мій товариш», вирішила покласти в антипольській боротьбі на допомогу СРСР. Засадничі розходження у виборі союзників призвели до конфлікту, який, утім, невдовзі було залагоджено. Прихильники співпраці з Радянським Союзом відійшли від УВО, створивши Західно-Українську Народну Револьюційну Організацію.

Вироблення єдиної політичної лінії УВО було доволі складним і тривалим процесом через закономірний спротив військовиків, які вважали його зайвим політиканством.

Значно швидше політична та ідеологічна кристалізація відбувалася в молодіжному середовищі. Політична еліта старшого покоління, що не зуміла повести український визвольний рух до перемоги, була скомпрометована, і це відкрило дорогу новому поколінню борців. Молоді, енергійні, багато в чому непередбачувані ідеалісти, — саме вони визначали політичне життя Західної України міжвоєнного періоду, саме вони стали основою українського визвольного руху, основою ОУН та УПА. Виховані на героїці попередніх поколінь борців за волю, на творах модних тоді волонтаристських філософів, справжні романтики, вони були готові взяти на свої юні плечі тягар боротьби та донести його до переможного завершення. Коли старші політики обмірковували, як використати наявну ситуацію, щоб поліпшити життя свого народу, вони готувалися її докорінно змінити. Їх мало

Ольга Басараб (1890–1924) — громадсько-політична діячка, член Першої жіночої чоти Українських січових стрільців. У роки Першої світової війни працювала в Червоному Хресті. Від 1923 року була членом Головної управи філії Союзу українок у Львові; згодом — членом УВО, працювала у розвідчій референтурі. Заарештована польською поліцією і замордована в тюрмі в ніч з 12 на 13 лютого 1924 року

цікавили засади так званої реальної політики й раціональні спроби подолати проблеми, їхнім гаслом стало: «Якщо потрібно — значить можливо».

Очевидно, що цей масовий молодіжний рух розпочинався стихійно — спонтанно з'являлись організації, деякі з них існували довше, інші ж зникли геть непоміченими. Можливо, молодь так і не відіграла б жодної важливої ролі, а її енергію було б випущено, наче пару з киплячого казана, якби вона не віднайшла спільного річища, в якому змогла розвинути, поступово консолідуючись і водночас не втрачаючи запалу та динамізму. Таким річищем стала ідеологія націоналізму. Це й не дивно, адже націоналізм поєднував у собі все те, що приваблювало тодішню молодь — романтику боротьби, зухвалість, впевненість у своїх силах. Культовим твором для молодих стала книга Дмитра Донцова «Націоналізм». Ця праця, хоч і далека від розважальної літератури, сприймалася дуже легко, від неї віяло енергією, що запалювала серця. Багатьом книжка дала перший поштовх до боротьби. Поняття чину — одне з центральних її понять — стало визначальним для світогляду цілого покоління.

Єдність ідеологічного начала молодіжних структур спонукала до організаційного єднання. Крім того, молодь прагнула виправити помилки своїх попередників та протиставитися тогочасним політикам, нездатним сконсолідувати численні партії та організації. Союз української націоналістичної молоді, Група української державницької молоді, Організація вищих клас українських гімназій, Легія українських націоналістів та багато інших націоналістичних структур стали полігонами, на яких випробовувалися головні засади ідеології та діяльності майбутнього українського визвольного руху.

В кінці 20-х років дійшло до зближення двох крил українського визвольного руху — молодіжного та військового. Поєднання бурхливої молодечої енергії та вагомого досвіду ветеранів воєнних дій дало вкрай небезпечну для ворогів вибухову суміш, яка увійшла в історію України під назвою

▲ Дмитро Донцов — один з ідеологів українського націоналізму.

► Перше видання праці Д. Донцова «Націоналізм» (1926).

▼ Засновники ОУН. Конгрес Українських Націоналістів. Відень, 1929 р. Зліва направо: у першому ряді — Юліан Васисян, Дмитро Андрієвський, Микола Капустянський, Євген Коновалець, Микола Сціборський, Яків Моралевич, Володимир Мартинець, Микола Вікул; у другому ряді — Іван Малько, Осип Бойдунік, Максим Загрівний, Євген Зиблікевич, Петро Кожевників, Дмитро Демчук, Леонід Костарів, Олесь Бабій, Ріко Ярій, Михайло Антоненко, Зенон Пеленський; у третьому ряді — Юрій Руденко, Ярослав Барановський, Степан Охримович, Степан Ленкавський, Андрій Федина, Ярослав Герасимович, Теофіл Пасічник-Тарновський, Олександр Згорлякевич.

▲ Група членів ОУН.
1930-ті рр.

▲ Члени ОУН. Зліва направо: внизу — Дмитро Данилишин, Володимир Білас, Микола Мотика; вгорі — Василь Білас, Олександр Буній.

► Судові фото Дмитра Данилишина (поранений) і Василя Біласа. Обидва бойовики були страчені 23 грудня 1932 р. Вийшовши на ешафот, Данилишин заявив: «Мені дуже жаль, що я можу лише раз вмерти за Україну». Білас попрощався з життям вигуком «Хай живе Україна!»

Організація Українських Націоналістів. Полковник Євген Коновалець, котрий очолив ОУН, став своєрідним містком між двома поколіннями борців.

Його вагомий авторитет та непересічний розум згладжували неминучі непорозуміння між молодшими та старшими членами.

Нова організація суттєво відрізнялася від інших тогочасних суб'єктів політичного процесу. Адже її задумували не як звичайне політичне утворення, а, радше, як орден борців за визволення України. Тому тут більше уваги приділялося не програмі вирішення конкретних суспільних проблем, а морально-етичній підготовці членів, вихованню лицарів української ідеї. В цьому плані ОУН насправді дещо нагадує середньовічні військово-релігійні ордени. «Бог і Україна» — такими були ключові поняття виховного процесу, а головні постулати було викладено в «Декалозі українського націоналіста», «12 прикметах українського націоналіста» і «44 правилах життя українського націоналіста», що не тільки формою, але й змістом суголосні з релігійними канонами.

Несподівані бойові акції ОУН, що завжди мали чітку й зрозумілу мету; потаємні підпільні зв'язки, що, здавалося, сягали кожного закутка української землі, героїзм жертв, які, не схиливши голів перед ворогом, прощалися зі своїм молодим життям із кличем «Слава Україні!» на ву-

с-тах — від усього цього віяло звияжкою та містичністю. Молоді, яка зачитувалася книжками Чайковського та Кашенка, видавалося, ніби повернулись героїчні часи Запорозької Січі. Тим часом старше покоління, яке нишком проклинало долю українського народу, відчувало, що Бог урешті почув їхні молитви і з'явилася сила, здатна захистити українців.

«Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї» — цю клятву виголошували тисячі юнаків та дівчат, що ставали до лав ОУН. І то не були порожні слова — молоді люди справді гинули, потрапляли до в'язниць, до концтабору «Берега Картузька». Однак це їх не зупиняло.

Поступово основний тягар боротьби перебирали на себе саме молоді. Більшість старших членів ОУН, як колишні військовики, змушені були покинути Польщу, а тому не брали безпосередньої участі в бойових акціях. Тож молодь уже не тільки була кістяком ОУН, але й очолила її структури на українських землях.

Пік діяльності Організації Українських Націоналістів припадає на 1933–1934 роки — час, коли Крайову езекутиву (КЕ) — виконавчий орган — очолював *Степан Бандера*.

Саме під його керівництвом проведено гучні пропагандистські акції — «шкільну» (масова відмова учнів від навчання польською мовою, нищення польської державної символіки в школах, вимога повернути українських учителів) та антимонопольну (бойкот тютюнових та алкогольних виробів, на які існувала державна монополія).

22 жовтня 1933 року 19-річний юнак Микола Лемик здійснив замах на радянського консула у Львові. В результаті було вбито урядовця консульства О. Майлова. Після замаху Лемик здався в руки поліції. На судовому процесі він заявив: «На приказ ОУН я прийшов до консульства з метою вбити представника московської влади, яка силою загарбала українську державу, нищить українську культуру і терором та голодом нищить українську націю».

15 червня 1934 року 21-літній Григорій Мацейко здійснив вдалий замах на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Поліція так ніколи й не спіймала виконавця атентату. Натомість хвиля масових арештів винесла на лаву підсудних цілу когорту провідних членів ОУН. Коли на так званих Варшавському та Львівському процесах було оприлюднено їхні імена та біографії, суспільство зазнало шоку — судили молоду еліту українського народу. Серед 12 підсудних — сім студентів, дві жінки, одна з них, Катерина Зарицька, — донька відомого професора математики. Найстаршому — 31 рік, наймолодшій — 21. Величезна увага до процесів з боку громадськості та засобів масової

УКРАЇНСЬКІ

БАТЬКИ Й МАТЕРІ!

Нам не вільно дивитися спокійно, як проклятий лях зупиняється над трагічною дитиною. Нам не вільно дивитися спокійно, як він вивільнює душу нашої молоді.

Не час тепер нарікати, що нам діється кривда. Не час посилювати дегації з «протестами» до всяких людських посягань. Не час підписувати клякати за українською школою. Це все нічого не допоможе. Ляхи не замикатимуть і не знищать своїх шкіл, коли ми їх не усянемо. Ляхи не штурмуватимуть і не заберуться, коли ми їх не проженемо. За українську школу треба боротися, а не просити. Українську школу треба здобути!

Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на їх землях нашої землі, а в першу чергу, в школах. Бо школи, а передовсім народні школи мають великий вплив на виховання молоді.

Револьюційна боротьба проти польських шкіл та учителів та проти польського духа в школах, це тільки частина цілої боротьби Української нації проти польської держави, це тільки один відтінок цілого великого руху Української Національної Револьюції, що має завоювати повне історичне визволення Українського Народу з усіх займанців.

Але це відтінок дуже важливий!

Боротьба проти польського духа в школах це боротьба за виховання української молоді в українській душі.

Вже найвищий час розгорнути боротьбу за виховання української молоді масовим організованим, революційним наступом також і на території шкільництва.

Батьки й Матері!

Ставайте до боротьби з ляхами за душу української дитини.

Навчіть Ваших дітей, як вони мають поступати в школах. Ходіть до польських шкіл і там виступайте гордо й одверто проти польського навчання, проти польського духа, проти зайдів, ляхських учителів. Ляхи не будуть виривати з душі української дитини любов до свого народу, любов до України. Ляхи хочуть зробити з народних шкіл заборону свого панування. Ми переміжимо школи в терорній боротьбі за нашу волю.

Українська дитина переходить у польській школі лезло мук, зупини і викреслення. На душу української дитини чинять на кожному кроці підступно розставлені ворожі сіті. Підступом і терором викривляють проклятий лях душу.

Але ми не дамо вирвати собі молоді!

Ми не допустимо до цього, щоб наші діти забули, хто вони є й якого духу! Ми не допустимо до цього, щоб вони виховувалися на робіт, щоб

▲ Звернення ОУН, поширюване під час «шкільної» акції 1933 р.

◀ Одним із пріоритетних напрямів діяльності ОУН було видання пропагандистської літератури та листівок, що мали виховувати населення в націоналістичному дусі. Обкладинка «Розбудови Нації» — журналу, що був офіційним виданням ОУН до 1934 р.

Вік провідників Крайової езекутиви ОУН

Богдан Кравців — провідник від лютого 1929 р. до червня 1930 — 25 років;
Юліан Головінський — від червня до вересня 1930 р. — 36 років;
Степан Охримович — від жовтня 1930 р. до квітня 1931 — 25 років;
Іван Габрусевич — від літа 1931 р. до березня 1932 — 29 років;
Богдан Кордюк — від серпня 1932 р. до січня 1933 — 24 роки;
Степан Бандера — від січня 1933 р. до червня 1934 — 24 роки;
Осип Машак — від серпня до грудня 1934 р. — 26 років;
Лев Ребет — від лютого 1935 р. до грудня 1938 — 23 роки;
Мирослав Тураш — від грудня 1938 р. до червня 1939 — 28 років;
Володимир Тимчій — від серпня 1939 р. до лютого 1940 — 26 років.

Степан Бандера (1909–1959) — лідер націоналістичного руху, за чім ім'ям протягом десятиліть діячів цього руху називали бандерівцями. Народився в с. Старий Угринів на Івано-Франківщині у сім'ї священика. Активний учасник молодіжних націоналістичних організацій, член ОУН від часу її створення. З 1933 р. — провідник Крайової езекутиви ОУН. 1934 р. заарештований і засуджений до смертної кари, згодом вирок змінено на довічне ув'язнення. 1939 р., з падінням Польщі, вийшов на волю, очолив опозицію до чинного Провідника ОУН Андрія Мельника і 1940 р. став лідером Револьюційного проводу ОУН. Улітку 1941 р. заарештований німцями за відмову відкликати Акт відновлення Української Держави; до 1944 р. перебував у нацистському концтаборі «Заксенгаузен». Вийшовши на волю, очолив Закордонні Частини ОУН. Ще довго після війни і навіть після придушення повстанського руху в Україні його вважали небезпечним ворогом радянського режиму. Вбитий 15 жовтня 1959 р. агентом КГБ Богданом Сташинським.

Із виступу Степана Бандери на суді:

«Прокурор сказав, що на лаві підсудних засідає гурт українських терористів та їхній штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя... Заявляю, що ні програмово, ні якщо йде мова про кількість членів у поодиноких ділянках організаційної праці, бойова акція не є єдиною, не є першою, але рівнорядною з іншими ділянками. Тому, що в цій залі розглядали атентати, що їх виконувала Організація, міг би хтось думати, що Організація не числиться з життям людини взагалі і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди як ніхто інший вміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цинить вартість життя своїх членів, дуже цинить; але — наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки реалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що накладу головою, і відомо вам, що мені давали змогу своє життя рятувати. Живучи рік із переконанням, що втрачу життя, я знав, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втрати життя. Але впродовж цілого того часу я не переживав того, що переживав тоді, коли вислав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив Перацького».

▼ Листівка з портретами засуджених на Варшавському процесі членів ОУН.

▼ Члени товариства «Луг» села Берлин на Львівщині.

інформації, як польських, так і закордонних, дала змогу перетворити суд на трибуну для пропаганди ідей ОУН. Горда постава підсудних, що відмовилися розмовляти польською мовою, підтримка їх з боку присутніх у залі, повага, яку виявляли інші ув'язнені до Степана Бандери, змусивши навіть суддів

та присяжних мимоволі підвестися при його появі, — усе це формувало в суспільстві образ члена ОУН як незламного українського революціонера.

Удар, завданий структурі ОУН після вбивства міністра внутрішніх справ Польщі, був дуже сильним. Але на той час потужна хвиля репресій уже не здатна була зупинити хвилі спротиву. Лави ОУН поповнилися тисячами юнаків і дівчат, для яких поведінка Степана Бандери та його товаришів стала прикладом до наслідування.

Щоби не підставляти членство ОУН під нові удари з боку поліції, більше уваги було приділено їхньому вишколу. Головними напрямками підготовки стали ідеологічний та військовий. Щоправда з другим виникало особливо багато труднощів через надто прискіпливу увагу поліції та влади. За таких умов ази військової справи почали викладати молодим українцям у різноманітних спортивних та парамілітарних товариствах, передовсім у «Пласті». Саме через цю організацію перейшла більшість майбутніх командирів УПА різних рангів. Коли ж діяльність «Пласту» було заборонено, його заступили інші організації — «Луг», «Січ», «Сокіл».

Тож протягом декількох років ОУН згуртувала кількатисячну армію членів. Вони знали, що таке дисципліна, як вижити у важких природних умовах, а головне — усвідомлювали, чого прагнуть, і це значною мірою компенсувало всі інші недотягнення. Їхньою метою була Українська Самостійна Соборна Держава, і вони готові були боротися за неї в будь-якому її куточку з будь-яким ворогом. Першим таким куточком стало Закарпаття — земля, яка сотні років залишалася відірваною від загальноукраїнського історичного процесу, земля, що довго спала, земля, що прокинулася до українського національного життя саме напередодні великої бурі — Другої світової війни.

Події 1938–1939 років на Закарпатті — проголошення автономії краю, формування української влади, війська, врешті, проголошення незалежної Карпатської України — стали закликком, на який не могли не відгукнутися сотні й тисячі молодих українців, вихованих ОУН. Можливо, з позиції холодного розуму, не було жодної надії втримати державність цього клаптика української землі, затиснутого між сусідами-агресорами, тим паче в таку передгрозову пору. Але відгук ішов

Зі свідчень сотенного УПА Володимира Шигельського — «Бурлаки»:

«В "Соколі", окрім гімнастики, мали ми також військовий вишкіл, що проходив нелегально. Військові заняття, які складалися з орієнтації в терені, маршів, нічних маршів, атак загонів, розтягування в ланцюг і тому подібне, проводив підпоручник польської армії, який був, однак, українцем і до санаційного уряду був неприхильно налаштований. Зброєю ми не володіли, тому що її не було, проробляли теорію, а на заняттях в терені вживали замість карабінів кії».

МАНІФЕСТ УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ми, Уряд Карпатської Русі,
яку великодержави, що встановили остаточні границі дня 2 листопада 1918 р. у відні, назвали в прирочено
Карпатською Україною,

ЗВЕРТАЄМОСЯ в цю вирішальну хвилину з гарячим закликом до вас, БРАТЯ І СЕСТРИ,
ВІСЬМАНИХ СПОКОВИРИНИХ НАШОГО ГОРОДУ УЖГОРОДУ І МІСЦЕВА ІЗД КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ, ЦЕ ЗРА-
НЕННЯ НАШОГО БАТЬКОВЩИНИ, АЛЕ В ЦІЙ ВАЖКІЙ ХВИЛИНІ ПАМ'ЯТАЙМО ТЕ, ЩО КОЖТОМ ТІєї НАШОЇ РАНИ ЗЛОБУТО
УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНУ САМОСТІЙНІСТЬ, ЦЕЯ ВАЖКА УДАР, ЩО СТРИВУ НАС, НЕ ЗАХИТАЄ НАШОЇ ВОЛІ СПОВНИТИ
ТЕ ВЕЛИКЕ ЗАВДАННЯ, ЯКЕ ОЦЕ ПОСТАВИЛА ПЕРЕД НАМИ ІСТОРІЯ.

СПРОТИ НОВОГО СТАНУ РІЧЕЙ, СТОЛИЦЮ НАШОЇ КРАЇНИ ПЕРЕНЕСИМО З ЗАБРАНОГО УЖГОРОДУ ДО ХУСТИ,
ДО ТОГО МІСТА, В ЯКОМУ 21 СІЧНЯ 1918 РОКУ ПРОГОЛОШЕНО ПЕРШЕ БАЖАННЯ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ.

МИ РІШАМИ ВІЗЯТИСЯ ЗА ІСТОРИЧНИЙ УРЯД БУДОВИ НАШОЇ ОБРОНОЮ, ОДНАК ДО САМОСТІЙНОСТІ ПІД-
СЕНОЇ КРАЇНИ.

МІЖ ВАМИ ХОДЯТЬ АГЕНТИ ЧУЖИХ ІНТЕРЕСІВ, ЩО ЗАСТРАШУЮТЬ, ВАС, ЩО МИ НА НАШІ ОБРОНОНІ ЗЕМЛІ
НЕ ЗМОЖЕМО ЖИТИ, БО НЕ БУДЕ З ЧОГО ЖИТИ І НА ЧІМ ПРАЦЮВАТИ. ТА ТАКЕ ТВЕРДИТИ МОЖЕ ЛИБЕ ВАШ ВОРОГ,
ЩО ХОТІВ БИ ПІДКОПИТИ ЦЕЛУ НАШУ ЗЕМЛЮ ПАЧУВАННО ТІХ ЧАЛІШНИХ «ПРИТЕЛІВ», ЩО СЬОГОДИН ЗАБРА-
ЛИ НАШІ ПРАВДІНІ МІСТА, ХОЧ ІМ ТІ МІСТА НЕПОТРЕБНІ, ІН НЕ ПРИНЕСУТЬ ІМ НИКОЇ КОРИСТІ.

ВИ ПОВИННІ БІЗ ЗНАТИ, ЩО НАШІ ВОРОГИ ХОТІЛИ ЗАБРАТИ ВСІ СКАРИ НАШОЇ ЗЕМЛІ, ЯКІ ЗАКЕПІЧАТЬ
НАМ КРАЩЕ ЖИТТЯ.

ДО РОЗБУДОВИ НАШОЇ КРАЇНИ МАЄМО ЗАБЕЗПЕЧЕНІ УСПІВ, ТОБТО КАПІТАЛ І ПРАЦІВНІ СИЛИ, ЩО ДОПОМО-
ЖУТЬ НАМІ ВЕЛИКІ ПОВЕСТИ ВАС ДО КРАЩОГО БУДУЧОСТІ.

НАША САМОСТІЙНА ДЕРЖАВА ДАС НАМ НЕ ТІЛЬКИ КУЛЬТУРНІ І ПОЛІТИЧНІ СВОБОДУ, АЛЕ І ЗАБЕЗПЕЧЕ
ТАКОЖ ДЛЯ ВСІХ НАС ХЛІБ І ПРАЦЮ. ВАЖЕ ЦЬОГО РОКУ ПРИСТУПИМО ДО БУДУВАННЯ НОВИХ ДОРІГ І ЗАЛІЗНИЦЬ.
ЗАКЛИКАЄМО ВАС УСІХ СВОБОДНИХ БРАТІВ І СЕСТЕР, ЩОБ: МИ В ПОЧАТКАХ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ ПОКАЗАЛИ СЕБЕ
ПІДЛИМИ СВОБОДИ І ПОМАГАЛИ ВЛАДІ В РОЗБУДОВІ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.

ХАЙ ПРОПАДУТЬ ВСІЯ РЕЛІГІЯ, ЯЗКОВІ І КЛАСОВІ СПОРИ, ЩО ІХ ДО СЬОГОДИН ВИСЛИКУВАЛИ МІЖ НАМИ
ВОРОГИ НАШОГО НАРОДУ.

ЄДИНІСТЬ НАШОГО НАРОДУ, СПОКІЙ І ПОРЯДОК СТАНУТЬ НАЙВІСШОЮ ЗАПОРУКОЮ СКОРОГО
РОЗВИТКУ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.

ІСТОРІЯ ПРИЗНАЄ ПРАВДУ ТІМ, ЩО ВИМОГІ ЗА НЕЙ ПОСТОВИТИ. ТОМУ ПОСТУПИМО І МИ ЗА СВОЮ ПРАВДУ:
ДЛЯ ВСІХ НАШИХ ДАЛІШНИХ ДІЙ, ЯКІ МИ ПІДПРИЙМЕМО У ВИКОНАННІ НАШИХ ОБОВ'ЯЗКІВ, ОЧІСЬМО ТВЕРДОГО МО-
РАВНОГО ОБЕРТЯ НАСЛІДНИЙ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ І ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Божо нам допоможіть сповнити наш відповідальний труд!

Ужгород, 2. XII. 1938.

Д-р Августин Волошин в. р.

Безсмертний - відроджений.

Зі спогадів діяча ОУН Ярослава Гайваса:

«Для нас Карпатська Україна мала виняткове значення, бо тут ми мали змогу випробувати своїх людей, що вони варті та що кожен з них може зробити. Тут фразеологія не могла заступити діла, треба було діяти. Тут ми не лише мали змогу організувати й підносити народні маси в напівреволюційних умовах, але при цій нагоді вивчити, як маси сприймають наші гасла, як відгукуються на наші постулати та як наша програма й методи діяльності витримують пробу життя в таких особливих умовах».

◀ Президент Карпатської України проголошує незалежність краю. 15 березня 1939 р.

із гарячих сердець молодих патріотів, тому ніхто і ніщо не могло їх спинити, надто ж не пробувала цього зробити організація, яка доклала стільки зусиль, щоб їхні серця стали саме такими.

Щоночі гірськими стежками перебиралися на Закарпаття невеликі групи юнаків, які бажали влитися до лав новоствореної Карпатської Січі. Її кістяк сформували найбільш готові до цього люди — члени ОУН. Михайло Колодзінський — «Гузар», Зенон Коссака — «Тарнавський», Роман Шухевич — «Щука», Іван Бутковський — «Гуцул», Осип Карачевський — «Свобода», Юрій Лопатинський — «Калина», Олекса Гасин — «Лицар», — а також сотні інших бойовиків ОУН стали героями Карпатської Січі. Частина з них заплатила своїм молодим життям за прагнення захистити свободу в цьому куточку України, інші ж здобули неоціненний бойовий досвід, який став їм у пригоді в подальшій боротьбі в лавах Української Повстанської Армії.

Після коротких кривавих боїв віддана на поталу угорським воякам Карпатська Україна припинила існувати, — відійшли в інший світ сотні тих, хто присягнув захищати її. Клятву «Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї» було виконано сповна. Полите кров'ю молодих патріотів Закарпаття стало новою легендою в боротьбі українців за свою державу.

Зі спогадів вояка Карпатської Січі В. Щербія:

«Полчища гонведів* звужували перстень довкруги Карпатської України. Їхню навалу здержували лише сотні молодих карпатців та "пришельців" з різних куточків України. Між карпатською молоддю були цілком "жовтодзюби" школярі. Озброєння Карпатської Січі не можна було рівняти з мадярським. Найціннішою зброєю Січі були молоді гарячі серця, сповнені вщерть Україною, якій вони ті серця віддали.

В Штабі Січі діловий спокій. Перший президент Карпатської Української Держави о. Августин Волошин конферує з начальником Штабу, пол. Михайлом Гузарем — «Колодзінським» та штабовими старшинами, пор. Щукою (Романом Шухевичем), пор. З. Тарнавським (Зеноном Коссаком), пор. Чорним і іншими. Очікує відповіді від німецького уряду, куди вислав прем'єра і міністра закордонних справ. Німецький консул у Хусті повинен кожної хвилини таку відповідь передати.

Коло півночі консул привіз депешу... Уряд Третього Райху "не має заінтересування в самостійності Карпатської України... радить піддатися мадярам без зайвого проливу крові..."

У Штабі була тиша, але така, що за нею слідує буря. Ця буря пронеслась якимось дуже лагідно. Поручник Карпатської Січі Зенон Тарнавський-Коссака, якимось невдавано, з питомою йому культурою спокійно проказав: "В українському словникові немає українського відповідника для слова капітуляція"».

* Вояки угорської армії.

▼ У штабі Карпатської Січі.

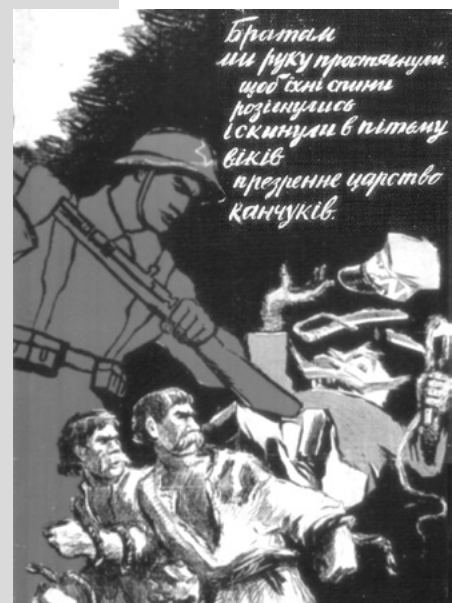
▲ Початок Другої світової війни. Адольф Гітлер вітає війська, що рушають на Польщу.

▼ Радянський пропагандистський плакат з вересня 1939 р.

Події на Закарпатті — національне піднесення українців, блискавичне становлення їхньої державності — серйозно занепокоїли польську владу. Саме тому поліція та сили безпеки активно виловлювали добровольців, які перебиралися через гори до Січі, отож вони відіграли не останню роль у ліквідації цього військового формування. Після поразки Карпатської України польський окупаційний режим тільки посилив свій тиск на населення Західної України — тривали масові арешти членів ОУН та всіх національно свідомих українців. Проте не минуло й кількох місяців, як у вересні 1939 року Польська держава, що, здавалося, залізною рукою тримала за горло український визвольний рух, сама впала під ударами німецького Вермахту.

Подекуди в Галичині ще до приходу німецьких військ спалахували масові повстання. Члени ОУН, які керували цими акціями, перебирали владу в свої руки. Так, у декількох десятках сіл було оголошено про відновлення української державності та розпочато її розбудову.

Проте, крім самих українців, жодна зі сторін у великій політичній грі, яка тоді щойно розпочиналася, не була зацікавлена в реалізації їхніх прагнень. Землі Західної України, згідно з укладеним

між СРСР та Німеччиною договором, було передано першій з цих держав. Тож у лабетах сталінського режиму опинилися майже всі етнічні землі українців. Уперше за сотні років вони знову були об'єднані, але під владою жорстокого тирана. Каральні органи радянської системи, що мали багатолітній досвід боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» на Великій Україні, отримали тепер можливість застосувати його проти жителів Галичини та Волині. Уже через кілька днів після приходу радянських військ нова влада показала своє справжнє обличчя. Масова депортація «неблагонадійного» населення до Сибіру, арешти представників інтелігенції, колективізація — усе це було лише повторенням сценарію, відомого ще від 1920–1930-х років.

Пробоеві групи зазвичай поділялися на дві частини. Перша виконувала організаційне завдання на території України, а друга, менша, забезпечувала охорону першої, коли та перетинала кордон, після чого негайно поверталася назад. Озброєння груп здебільшого складалося з одного легкого кулемета, гвинтівок, пістолетів та ручних гранат (по дві на кожного бойовика). Кордон переходили обов'язково вночі, переважно в лісистій місцевості. Речей брали небагато, інструкції та розпорядження керівництва старалися завчити напам'ять. Усі члени групи мали з собою фальшиві документи, справжні радянські гроші й іноземну валюту (її зашивали у взуття чи одяг). Свій рух на схід пробоевий відділ починав після того, як розвідники оунівської Служби безпеки повідомляли, що німецький прикордонний патруль перейшов через заздалегідь обрану ділянку кордону.

На перешкоді утвердженню тоталітарного режиму в регіоні стояла добре зорганізована й законспірована ОУН. Вона не лише чинила опір окупантам, зайнявши оборонні позиції, але й посилено готувала масштабне повстання. На західноукраїнських землях, що після вересня 1939 року опинилися під німецькою окупацією розгорнулася робота з підготовки бойовиків, які мали підняти народ на боротьбу проти жорстокого режиму. На спеціальних вишколах опановували зброю, боротьбу карате, студіювали топографію та криміналістику, вчилися фотографувати. На іспиті курсант мав розробити детальний план повстання в конкретній місцевості, — з огляду на її топографічні особливості, на розташування ворожої адміністрації та настрої населення. Вишколені члени ОУН групами по 5–20 осіб, пробивалися через німецько-радянський кордон (це були т. зв. «пробоеві групи»).

29.10.1940 — процес над 11 керівниками ОУН; вирок: десятьох засуджено до смертної кари, одного — до довічного ув'язнення.

15–19.01.1941 — процес 59-ти; вирок: 42 — на смерть, 17 — до десяти років заслання й п'яти каторги.

7.05.1941 — процес над 62 членами ОУН; вирок: 30 — засуджено до розстрілу, 24 — до десяти років тюрми, щодо восьми продовжено слідство.

12–13.05.1941 — процес над 39 членами ОУН; вирок: 22 — засуджено до розстрілу, вісьмох — до десяти років ув'язнення, чотирьох — до п'яти років тюрми, п'ятьох — на довічне заслання до Казахстану.

Загалом втрати ОУН у протистоянні з НКВД, за різними даними, склали від 16 до 35 тис. арештованих та страчених.

Очевидно, що ОУН стала мішенню «№ 1» для НКВД. На лаві підсудних знову, як і в польські часи, опинилися тисячі юнаків та дівчат, що своїм життєвим кредо обрали гасло «Воля або смерть!»

Аби залякати населення й тим самим позбавити ОУН його підтримки, суди виносили максимально жорстокі вироки. Судові процеси не мали нічого спільного з тими, які відбувалися в Польщі і які націоналістам вдавалося перетворити на трибуну для виголошення своїх ідей. Вони проходили за зачиненими дверима, роль адвокатів була винятково позірною. Проте все це не завадило молодим патріотам гідно триматись і навіть кидати виклик репресивній системі.

ОУН витримала це страшне протистояння, зберегла свою структуру, а численні втрати зуміла компенсувати новими членами. Тим часом організації було завдано ще

► Учасники «Процесу 59-ти» — Кость Арпад-Березовський та Галина Столяр.

дошкульнішого удару, цього разу зсереди. Напередодні доленосних подій стався розкол ОУН. 10 лютого 1940 року виник Революційний Провід ОУН на чолі зі С. Бандерою. То був закономірний вислід непорозумінь, що наростали в організації вже протягом довгого часу.

Відмінність тактик керівництва крайової ОУН (на території України) та еміграційного Проводу Українських Націоналістів на чолі з Андрієм Мельником не раз виявлялась у важливих історичних моментах. У 1939 році ПУН намагався зупинити масовий перехід членів ОУН із Галичини в Закарпаття, тобто проводив політику невтручання. Попри це молоді націоналісти таки взяли активну участь у захисті Карпатської України. Початок Другої світової війни засвідчив неготовність керівництва ОУН діяти швидко та рішуче — брак інструкцій та єдиного бачення ролі організації в нових обставинах вилився у нескоординовані дії, а часом — у стихійні повстання. Згодом вичікувальна позиція ПУНу, котрий цілковито поклався на Німеччину як на силу, що допоможе відновити незалежність України, сильно дисонувала з активною підготовкою крайовиків до антирадянського повстання. Врешті конфлікт, який розгортався в багатьох площинах (край/еміграція, молодь/старше покоління), призвів до появи, по суті, двох незалежних організацій, що носили одну назву — ОУН, а в народі розрізнялися за іменами їхніх провідників — Андрія Мельника і Степана Бандери. Хто був правий у цій суперечці, розсудив час: якщо діяльність ОУН(м) в Україні фактично припинилася 1944 року — з завершенням німецької окупації, — то бандерівці боролися ще понад десять років.

22 червня 1941 року масованою атакою Вермахту на західний кордон СРСР почалася німецько-радянська війна. Поки на лінії фронту, що швидко відсувався на схід, точилися бої, ОУН підняла збройне повстання. Його масштаби та рівень організованості були на кілька порядків вищими від аналогічних подій 1939 року. Повстанці активно діяли на теренах 70 районів Львівської, Дрогобицької, Станіславівської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей; у деяких місцевостях їм вдалося захопити владу ще до приходу німців.

Окремим об'єктом для атак ставали тюрми, адже на початку війни НКВД отримав директиву винищити політичних в'язнів. Часом українцям вдавалося визволити своїх братів і сестер, але здебільшого визволителі приходили надто пізно і заставали пекельні картини мордувань.

Загалом в останні дні червня та перші дні липня у тюрмах Західної України знищено близько 22 тисяч осіб. Залишивши такий кривавий слід, радянська влада відступила із Західної України.

Із виступів обвинувачуваних членів ОУН під час судових засідань у Львові 15–19 січня 1941 р.:

Кость Арпад-Березовський: «Я особисто вороже настроєний проти радянської влади, і я перший зі зброєю в руках виступлю проти радянської влади».

Володимира Ковалик: «Я особисто являюсь керівником Краєвої езекутиви жіночого відділу. Цю роботу виконувала дуже активно. Я буду до кінця боротися активно з радянською владою».

Ірина Пик: «Я поділяю всі думки і завдання ОУН, знала, що борюся за повстання проти радянської влади, як член ОУН є ворогом радянської влади... як член ОУН я свідомо боролася за створення Самостійної України шляхом повалення радянської влади».

Наталка Винників: «Я, будучи націоналісткою, яка б не була держава, я б боролася за створення Самостійної України, а раз тут радянська влада, я свідомо боролася проти радянської влади».

Галина Столяр: «З 1939 я належу до ОУН... Своєю роботою в ОУН я прагнула створення Самостійної України шляхом повстання проти радянської влади. Це я робила свідомо і добровільно. Якщо б мені як члену ОУН доручили забити когось з партійних, радянських робітників, як член ОУН забила б при створенні Самостійної України».

Із листа Степана Бандери до Андрія Мельника, 10 серпня 1940 р.: «10 лютого ми покинули слова, а взялися за діло. Висунений революційний Провід ОУН на ініціативній нараді відвернувся від кліки в ПУНі та її починів і сам зачав кермувати найістотнішими частинами й галузями діяльності ОУН. Не мали ми тоді нічого того, що дає позиція офіційного Проводу, ані такої свободи в диспонуванні членами, ані засобів, що були не в наших руках, ані тої зовнішньої позиції, що її завдяки боротьбі впродовж довгих років здобула собі ОУН, а змогу користуватися нею мав передусім офіційний Провід. Зате ми мали на своєму боці правду, чисту справу, віру і незламне рішення довести справу до успішного кінця. А передусім між нами були тільки люди чину й ми мали повне довір'я членських кадрів».

▲ Наступ німецької армії на Україну. Літо 1941 р.

Зі статті «Партизанка ОУН в перших днях німецько-більшевицької війни»:

«Завдяки надзвичайній активності Організації Українських Націоналістів вибух німецько-більшевицької війни не застав нас несподіваними. Провід ОУН заздалегідь числився з кожною ситуацією, в якій міг би опинитися наш народ після вибуху воєнної хуртовини на Сході Європи, та відповідно до цього опрацював у подробицях план, по якому нам слід будувати нове життя. Пляновість і порядок замість хаосу і безладдя — ось що в загальному характеризує зрив...

Події надто ще свіжі, ми живемо в них, і кінець епопеї, мабуть, ще далеко. Йде про те, щоб, познайомившись принаймні з кількома епізодами з нашої найновшої партизанки, оцінити як слід велетенську роль Організації Українських Націоналістів як самотнього спадкоємця й носія наших славних традицій збройної боротьби з ворогами та творцями нового життя.

Візьмим, для прикладу, Львів. Дня 25 червня 1941, цебто в часі, коли большевики ставлять німцям завзятий опір на фронті, щоб здержати їх наступ на Львів, у самому місті п'ятьох українських підпільників обстрілюють большевицькі касарні на Клепарові. Також з городу при вул. Задвірнянській, 21 стріляють на большевиків у цьому ж дні українські націоналісти. Другого дня націоналісти обстрілюють з дому при вул. Перацького, 8 у Львові панцерні колони червоних. Большевики щойно при допомозі гармати й важкого танку руйнують цей дім, а одчайдушні націоналісти, мабуть, гинуть. Рівночасно в околицях Львова оперують озброєні загони українських партизан.

Дня 29.VI. сотня з 54 людей під проводом Василя Лялюка роззброює в Коломиї при допомозі місцевого населення 24-х червоноармійців.

Поповнивши дня 30.VI. в селі Чижикові свій склад 41 чоловіком з підльвівських сіл Гаїв, Дмитрович, Чижикова, Підсоснова й інших, сотня, озброєна двома кулеметами, рушницями, гранатами й револьверами, наступає на містечко Винники біля Львова...

В першому дні війни один партизанський відділ, озброєний кулеметом, рушницями й гранатами, здобуває містечко Лопатин, що його обороняють 30 енкаведистів і 50 міліціонерів. В бою гинуть три енкаведисти,

►► Кривавий слід залишила відступаючи радянська влада. Такі жахливі сцени масового знищення в'язнів спостерігалися в кінці червня — на початку липня по всіх містах Західної України. Львів, подвір'я в'язниці на вул. Лонцького, червень 1941 р.

частина міліціонерів прилучається до партизан. Тому, що прибувають сильні частини Червоної армії, партизани розбиваються на малі групи й, зібравшись знову дня 25.VI. в селі Струмилові, займають день скоріше від німців Берестечко.

Інший партизанський відділ здобуває дня 24.VI. містечко Вербу, де вистрілює 50 енкаведистів і міліціонерів...

Великі успіхи мали партизани, що воювали з большевиками в околицях міст Рівного й Дубна на Волині, де партизанка захопила багато сіл. В селі Новосілках партизани відбивають змобілізованих до Червоної армії й вивішують на сільраді національний прапор. Мобілізовані з Торговиці й Красного обстрілюють військові частини, нищать міст і змушують ворога до відступу. В Тростянці партизани розбивають більшовицький відділ, при чому гине один московський старшина й один червоноармієць. В бою в Кальнятичах, що тривав півгодини, гине п'ять українських партизан.

Прикладів, що свідчать про героїство, самопосвяту й відвагу українських партизан, можна наводити безліч. Але й уже ті, що ми їх угорі навели, говорять самі за себе».

Зі статті «У львівських тюрмах НКВД»:

«Ні людською мовою, ні письмом ніхто не в силі зобразити тих страхів і тортур, що потерпіли загинувші многочисленні жертви большевицького НКВД. Це можна тільки пережити, це треба тільки бачити. Точного числа і прізвищ закатованих жертв ще не знаємо. Поки що подаємо тільки перші, на швидку руку зібрані, відомості про тих, хто загинув у казематах львівських тюрем НКВД.

В тюрмі при вул. Сапіги і Лонцького знайдено в келіях стоси кількасот постріляних і змасакованих трупів мужчин, жінок і дітей. Малу частину з них родини розпізнали і поховали, решту поховано у збірних могилах, тіла були вже так розложені, що годі їх було розпізнати. Ці жертви люди оглядали вже в суботу 29 і в неділю 30 червня, тобто перед приходом німецької армії, коли через Львів проходили вже нечисленні останні частини совєтської армії і коли львов'яни порозбивали тюрми. Крім цього, на подвір'ї тюрми при вул. Лонцького і Сапіги були закопані на великому просторі трупи, число їх невідоме.

В тюрмі при вул. Замарстинівській добули 36 трупів, а решта, біля 600, як ствердила комісія, лежать ще у півницях верствою висотою до 2-ох метрів. Тіла в такому стані розкладу, що їх не можна вже повиягати, тому комісія казала їх там замурувати.

В тюрмі "Бригідки" при вул. Казимірівській кількість трупів невідома. Тільки на подвір'ї земля свіжо зрушена на великому просторі, де теж, мабуть, лежать маси трупів.

Велику кількість людей розстріляно на Повиставовій площі. Шофер, який впродовж цілої ночі возив туди з "Бригідок" в'язнів, подав, що там вбито понад триста людей. Повідомляють теж про розстріли в Білогорському лісі».

►► Акт проголошення Української Держави від 30 червня 1941 р., надрукований у газеті «Самостійна Україна» 10 липня 1941 р.

▼ Головним завданням українських націоналістів у Другій світовій війні було створити власні збройні сили. Тому вони вирішили скористатися з нагоди й вишколити з німецькою допомогою два батальйони — «Нахтігаль» і «Роланд», — відомі також як Дружини українських націоналістів, що мали стати основою української армії. На світліні — рій вояків «Нахтігаль».

У ніч з 29 на 30 червня до Львова ввійшов один із двох батальйонів *Дружин українських націоналістів* — «Нахтігаль» під командуванням Романа Шухевича.

Його вояки зайняли стратегічні об'єкти міста — вокзал, ратушу, електростанцію, радіостанцію. Вранці того ж дня із Кракова до Львова перебралася спеціальна група ОУН у складі відомих її діячів — *Ярослава Стецька*, Василя Кука, Івана Равлика, Миколи Лебедя. Головним завданням групи було зорганізувати проголошення у Львові незалежності України.

Протягом дня члени групи провели інтенсивні переговори з громадсько-політичними діячами, представниками українського духовенства, заручившись їхньою підтримкою, скликали Народні збори, на яких оголосили Акт відновлення Української Держави.

Акт проголошення незалежності було підтримано на численних зборах місцевих громад по цілій Західній Україні, члени ОУН активно взяли участь у розбудову української державності, створюючи місцеві самоуправи та міліцію.

Дружини українських націоналістів (ДУН) — два українські батальйони («Нахтігаль» і «Роланд») в лавах Вермахту, створені ОУН у результаті співпраці з військовою розвідкою Абвером. Розформовані німцями в серпні 1941 р. через незалежну політику українських націоналістів. Вояки, що пройшли військовий вишкіл у ДУН, згодом стали кістяком старшинського складу УПА.

Ярослав Стецько (1912–1986) — народився в Тернополі в родині священика. Студіював право та філософію у Львівському й Краківському університетах. Активний учасник молодіжних націоналістичних організацій, згодом — УВО та ОУН. В ОУН обійняв посаду ідеологічного референта Крайової екзекутиви. В'язень польських тюрем. Від 1941 р. — член Революційного Проводу ОУН, у червні цього року став прем'єр-міністром новоствореного Українського державного правління. За відмову відкликати Акт 30 червня 1941 р. заарештований німцями і відправлений у концтабір «Заксенгаузен». Вийшовши на волю, активно долучається до націоналістичного руху за кордоном. 1946 р. створює і очолює Антибільшовицький блок народів. 1968 р. обраний Головою Проводу ОУН. Помер у Мюнхені.

На вулицях міст з'явилися плакати з закликами вступати до українського війська. Відновлення української державності не обмежилось Західною Україною: із завданням встановлювати українську адміністрацію та відроджувати українське національне життя на схід вирушили тисячі юнаків і дівчат, об'єднаних у *похідні групи*.

Активна діяльність націоналістів аж ніяк не вписувалась у плани Німеччини. Керівництво Третього Райху розглядало Україну лише як колонію, сировинний придаток імперії. Відповідно, жодних союзних держав на захоплених теренах німці бачити не бажали. З іншого боку, вони не хотіли виявляти своїх справжніх намірів у той час, коли ще тривали активні бойові дії на Східному фронті, аби не налаштувати проти себе місцевого населення. Дії ОУН примусили нацистську владу відкрити своє справжнє обличчя — обличчя окупанта. Уже в перші дні після проголошення Акта німецька адміністрація почала тиснути на провідних діячів ОУН, вимагаючи його скасувати. Проте на закиди, мовляв проголошення відбулося без дозволу окупаційної влади, провідник ОУН Степан Бандера заявив, що у справі проголошення незалежності України він спирався винятково на повноваження, надані йому українським народом.

Похідні групи — спеціально підготовлені групи членів ОУН, що мали завдання організовувати українську владу на землях, звільнених з-під більшовицької окупації. Крім того, члени цих груп активно займалися пропагандистською діяльністю, залучали до лав ОУН українців з Центральної, Південної та Східної України. У результаті їхньої роботи на цих землях було створено розгалужену сітку ОУН. Значну кількість членів Похідних груп знищили нацисти — як активних діячів антинімецького опору. Окремі учасники груп, а також залучені до ОУН місцеві жителі продовжили визвольну боротьбу на цих землях і під час радянської окупації.

Зі спогадів учасника Народних зборів Василя Кука:

«30 червня, у понеділок, о 6 годині після полудня на другому поверсі будинку "Просвіти" у Львові (площа Ринок, 10) відбулися Народні Збори. Тут зібралися представники громадськості міста Львова й околиць, церковні достойники, провідні члени ОУН, учасники підпільного визвольного руху. Зал був переповнений делегатами. Збір відкрив перший заступник Провідника ОУН Ярослав Стецько вшануванням пам'яті борців, які загинули в боротьбі за волю України. У змістовному вступному слові він з'ясував політичне становище України у зв'язку з війною, вказуючи, що війна в Україні ведеться за Україну, за те, кому належатимуть багаті наші землі, й що український народ не сміє мовчки спостерігати розвиток подій, але мусить стати їх активним і самостійним учасником. Щодо Німеччини промовець підкреслив, що союз із нею можливий лише за умови визнання Німеччиною державної незалежності України та її уряду. Усебічно обґрунтувавши необхідність відновлення української державності як вияву волі українського народу до самостійного державного життя, Ярослав Стецько зачитав Акт відновлення Української Держави. Присутні вислухали оголошення Акту стоячи, одностайно схвалили його та відспівали гімн "Ще не вмерла Україна»».

Зі спогадів учасниці Південної похідної групи:

«29/6. Неділя. Прийшов наказ першого їхати на Сянік. Мешкаю з подругою в нашого священика, але противника, він "мірошник"*. Тому приготування наші є скриті, але більше нервові, ладую всі речі. Наплечник годі двигнути, а до того ще дві валізки...

17/7. через Підволочиська переїздимо другу границю на нашій рідній землі. Година 18.15, серце товчесть, якесь зворушення огорнуло всіх — ми переїздимо річку Збруч, історичну річку... Їдемо по обітованій землі, чим даліше від границі, тим краще чуємось, то почування буде степенуватись. Іду в рої симпатичнім, кожний друг — це для себе окремий тип людини, а однак цілість нашої "13" гармонійна, нас, подруг, тільки 3. Добре чуємось, товариське життя процвітає, заслуга це нашого роєвого, все спокійний, зрівноважений, строгий і добрий. Любимо його і поважаємо. Напрямо дороги — Проскурів. Переночували в Бокіївці, це, мабуть, село, де всі наші рої гостювали. Їдемо даліше кінсьми, люде нас вітають щиро. Спочатку здержано, беруть нас за німців, що вмють говорити по-українськи, і звідси та здержаність і холодність. Та коли переконуються, що ми такі самі українці, як і вони, то гостинності й щирості нема меж. Так, як вмють наші брати з-за Збруча гостити, так ми не вмємо. Хто раз загостив на наші степи, того все щось тягне туди, де чуєш серце України...

А потім щодня інше село, інші люде, вечором збори й вибрання управи села та міліції. Я починаю вироблятися на бесідницю, говорю так, як чую, нічого не обіцяю, ані не страшу, селяни мене розуміють і по кожній мові запитів і звирювань повна сила. Дається чути, що тут елемент приголомшений тим режимом, НКВД, але багато цікавіший та в деяких випадках мудріший, чим у нас, крім національної свідомості. З тим тут гірше. Теорії марксизму знищили нам душу народу, але не зовсім, бо гін до власного, окремишого від наїзників дрімає в душах тих сірих мас. Так, серед чудових степів золотої пшениці, серед добрих людей, збіджених і застрашених, серед нашої молоді "комсомольської" та у щирих розмовах сходили нам дні. Не чулося змучення, ані невигод. Вечорами по зборах спалося в клуні (якщо була, бо це рідкість) на соломі по-королівськи. Ставали рано, о 5 годині, вели таборове життя. Спільна молитва "на струнко" робила величезне вражіння на селян...

Аж 12/9 прийшов день мого від'їзду у Дніпропетровськ, лишала подруг ще на постой, а з Анкою прощались — їхала на полудне. В полудне 13 вересня в'їхали ми одною фірою з другом Д. і вояками з-під Одеси. Перед нами на похилих берегах Дніпра пишався Дніпропетровськ, величезне промислове місто, а за сивою лентою нашого Дніпра гуділи гармати, бахкали бомби. Ми вже застали тут наших друзів, які вже при праці організували міліцію, школи, харчопостачання. Замешкали ми в домі й мали спати в ліжку, але тому що бомби били, прийшлося спати в льоху...

Ішла праця, темпо міське, прийшлося зустрітись з тутешньою інтелігенцією, вражіння гарні, спомини теж. Місто скоро прибрало нормальний вид, аж тут нараз гестапо й арештування...»

* Мова йде про члена ОУН(м) . Гра слів: «мельниківці» — «мірошники».

Німці, переконані, що їм вдасться задушити спротив у зародку, дали наказ про арешт Степана Бандери, прем'єр-міністра Українського державного правління Ярослава Стецька та інших керівників ОУН. 15 вересня 1941 року почалися масові арешти націоналістів в Україні, Польщі, Чехії, Німеччині. За ґратами опинилися понад півтори тисячі оунівців, що від початку німецько-радянської війни працювали, по суті легально розбудовуючи національне життя у різних куточках України та в інших країнах Європи. 25 листопада 1941 року Поліція безпеки Третього Райху (СД) видала наказ про негайний арешт усіх членів ОУН як таких, що готують антинімецьке повстання.

Анна Максимець, член ОУН, учасниця Південної похідної групи. Розстріляна гестапо на початку 1942 р. в Кривому Розі.

З огляду на розгорнуті репресії, керівництво ОУН вирішило повернутися до підпільних форм діяльності. У цей час головними завданнями визначено розширювати організаційну мережу, передовсім залучаючи українців з Центральної, Південної та Східної України, та готувати всенародне визвольне повстання. Воно мало б початися в той момент,

коли обидва супротивники — Німеччина та СРСР — навзаєм виснажаться в боротьбі.

Проте дедалі важче було накопичувати військову потугу, але водночас утримуватися від рішучих протинімецьких виступів. Якщо ця стратегія більш-менш задовільно спрацьовувала на теренах Галичини, що належали до Генеральної Губернії і відзначалася м'якшим окупаційним режимом, то на інших теренах України, в так званому Райхскомісаріаті, українським націоналістам усе частіше доводилося піднімати зброю на захист населення.

Особливо загострилася ситуація в кінці 1942 року, коли становище німців на фронтах почало погіршуватися. Їхнє просування на схід уповільнилось, тож вони відчули потребу збільшити власну ресурсну базу. Цього намагалися досягнути коштом продовольчих реквізицій. Економічний грабунок України довершувався посиленою експлуатацією людських ресурсів: щораз більші потреби Райху в робочій силі змушували його масово вивозити працездатне населення на роботу до Німеччини. В таких умовах люди усе частіше вступали в безпосередній конфлікт з окупаційною системою, що висувала непомірні вимоги. Молодь утечею рятувалася від примусового вивезення. Втікачі переховувались якнайдалі від адміністративних центрів, у місцях, недосяжних для каральних німецьких органів. Подекуди вони організовувались у групи, щоб збільшити свої шанси на виживання, також старалися здобути зброю.

Щоб утримувати місцеве населення в постійному страху, окупанти спалювали цілі села. Це було чи не найвагомішим стимулом для швидкого розвитку самооборонного руху. І втримати цей рух було неможливо, тому оунівці вирішили організувати й очолити його. Так виникла Українська Повстанська Армія.

■ Наказ німецької Поліції безпеки (СД) знищувати бандерівців без суду від 25 листопада 1941 р.:

«Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання в Райхскомісаріаті (Україна) з метою створити незалежну Україну. Всі функціонери (активісти) руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно страчені як грабіжники.

Протоколи допитів належить переслати в айзацкоманду Ц/5. Цей лист має бути знищений командофюрером негайно після прочитання.

Підпис (нечіткий)

СС-оберштурмбанфюрер».

◀ Дев'ять українців перед стратою. Серед них два воїни курення УНС ім. Кривоноса — Василь Якимів та Михайло Дмитришин, зв'язковий Григорій Макар, командант повітової боївки ОУН Іван Хом'як — «Лис». Імена інших не встановлено. Дрогобич, 2 грудня 1943 р. Фото знайдено у вбитого німецького офіцера.

► Дмитро Мирон — «Орлик», крайовий провідник ОУН на Східно-Українських Землях. Заарештований гестапо в Києві, загинув при спробі втечі у липні 1942 р.

► Один із провідних діячів націоналістичного руху Іван Климів — «Легенда», Крайовий провідник ОУН у 1940–1941 рр., член Проводу ОУН, його організаційний і військовий референт в 1941–1942 рр. Замордований гестапо 4 грудня 1942 р. Посмертно поіменований генерал-політвиховником УПА.

УКРАЇНА ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ (1941—1944 рр.)

ORIGINS OF THE ARMED INSURGENT MOVEMENT

THE STRUGGLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY (UPA) was a manifestation of the Ukrainian national liberation movement in the 20th century. As with most enslaved nations, this movement went through several stages of development. At the beginning of the century, it took the form of a political movement, which overflowed into the national revolution of 1917–1920 that marked the formation of an independent republic. But the renewed Ukrainian state was unable to withstand external forces and was subsequently divided among four countries that occupied its lands. Defeat did not stop the development of the national liberation movement which then took the form of an armed underground movement. On the territories of Western Ukraine annexed by Poland, the Ukrainian military organization (UVO) developed its activity. The UVO's core foundation was made up of veterans of the national liberation struggle of 1917–1920. The UVO's ultimate objective was to prevent the occupational forces from establishing themselves and they did this by means of attack operations and propaganda. Simultaneously with the activity of the UVO, different youth organizations began to appear that adopted nationalism as their ideological platform. In 1929 both wings of the national liberation movement united and formed the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). Though the OUN had been headed by UVO Supreme Commandant, Colonel of the Sich Riflemen, Yevhen Konovalets until his assassination in 1938, for over thirty years the youth was gradually replacing the veterans of the 1917–1920 national liberation struggle. Finally, the young nationalists became not only the main backbone of the OUN in Western Ukraine, but also took control of it. During the 1930's, the OUN was developing and became the leading Ukrainian political force.

In March 1939, members of this organization took an active role in defending the newly-proclaimed state — Carpatho-Ukraine which existed only for a few days before being occupied by Hungarian armies. The period of 1939–1941 when Western Ukraine was annexed by the USSR became one of the most difficult in the history of the OUN. For the first time, the organization had to encounter the horrors of the USSR's repressive machine — the NKVD. As a result, the organization suffered numerous losses among its membership: according to various figures from 16,000 to 35,000 people were arrested and executed. But despite this pressure the OUN survived. On June, 30th, 1941, the National Assembly in Lviv proclaimed the renewed Ukrainian state and formed a Ukrainian provisional government headed by Yaroslav Stetsko. The nation building policy of the OUN went against the intentions of the Germans who demanded a retraction of the independence proclamation. The nationalists' refusal to obey resulted in massive German repressions: hundreds of OUN members were incarcerated in prisons and concentration camps and in September 1941, the Gestapo was ordered to execute OUN members on the spot as dangerous political criminals. Taking this into account, the OUN launched underground anti-German activities that initially took the form of propaganda and information, but in 1942 began to form armed units to protect the local population from the occupational forces. By the end of 1942 these armed groups unified into an army — the Ukrainian Insurgent Army. The symbolical day of its formation was the Feast of the Holy Mother of God — the Protectress (Denj Pokrovy), October 14th.